

Ljubimovék után

A Taganka Színház Hamlet-előadása¹

A legernyedtebb álom óráján, az önámító nyugalom békés szendergésében vihar tépi fel a szobamelegtől párás ablakokat, vad kakas kukorékol, a shakespeare-i „hajnal madár”, s „metsző hegyes torkával fölveri a napnak istenét”. Színházi életünk kábán, nyugtalanul ébred: van, aki a pirkadás jeleit figyelni babonázottan, van, aki az önvizsgálat kiélesedett eszmélésű perceit éli át, s van, aki morogva visszaalszik.

A moszkvai Taganka Színház *Hamlet*-előadásának stilizált valóságában megjelenő, eksztázisban verdeső hajnal-kakas ébresztőt rikolt. Ébresztőt a cselekvő Hamlet számára és ébresztőt az álmos színház számára. A kísérteties, kaján jóreggeltre megindulnak Helsingőr falai, a kataklizma elsöpri, maga előtt sodorja a hátráló, kapálódzó kis emberalakokat, a lélek rejtelveivel pepecselgető színházművészeket menekülési

¹ Ezzel az írással vonult ki Létay Vera 1976-ban az *Élet és Irodalom* (1976. október 23. 13. l.) színikritikusának szerepköréből, és fordított jelképesen és valóságosan is hátat a korabeli magyar színháznak. Ettől kezdve csak filmekről írt, színházba be sem tette többé a lábát.

kényszer keríti hatalmába, tiszteletre méltó Shakespeare-filológusok az idegmegpróbáltatástól életveszélybe kerülnek.

Van-e joga Ljubimovnak összeszabdalni a *Hamlet* szövegét, kihagyni, felcserélni jeleneteket színpadi montázst készíteni a dráma-katedrális szent köveiből? Joga nincs. Ellenben van tehetsége, amely jogosnak képes elfogadtatni a jogtalanságot, szuggeráló ereje, amely meggyőző igazáról. Shakespeare maga is az irodalmi jogtalanságok egész sorozatát követte el annak idején, ha a művészet nem létező törvénykönyvének szigorú paragrafusai szerint ítélnének munkásságáról.

*

Ljubimov tulajdonképpen nem tesz mást Hamlet-adaptációjában, mint megváltoztatja a nézőszöveget, amit túlságosan is megszoktunk. Tekintete magasabbra emelkedik, olyan magasságba, ahonnan már elmosódnak a lélek apró rezdüléseinek, a társas kapcsolatok alakulásának részletei, s jobban láthatók a „kizökkent idő” természeti katasztrófájának gigantikus mozgásai, az eltorzult társadalmi erők lökései. Az új látószög a teret szinte kozmikus méretűvé tágítja ki. A sokat emlegetett, minden irányba mozgatható, hatalmas, földszínű függöny, nehéz gyapjú-göröngyeinek földtani mintázatával, korántsem színpad tagoló, hatásos formai elem csupán, hanem a drámai lépték méretét jelző társadalmi és hangulati tartozék. A réműletes fal – Shakespeare kozmikus hasonlatait idézve – az emberfölötti kataklizmák kérlelhetetlen közönyével sodorja el a hangyabolyként nyüzsgő „világi üzletet”, a „dudva és üszög kövér tanyáját”.

A szemlélet belső logikájából következően Ljubimov nem csak a teret fogja széles látószögű optikába, hanem az időt is. A színpad elején a nyitott sírgödör (Ophelia majdani sírja), a két halom valóságos földdel a kitágított idő-távlatot jelzi, a végkifejlet azonos matériáját. Talán Shakespeare egyetlen drámája sincs annyira teleszöve halál-szimbólumokkal, az elmúlás, a „csipetnyi por” lét vacogó és csúfondáros képeivel, mint a Hamlet szövege. A két földhalom Ljubimov Hamlet-előadásának előterében filozofikus emlékeztető, mögötte középkori dance macabre-t jár a pusztulásra ítélt, elrohadt világ. A két földhalom nevetségesen törpeméretűvé zsugorítja a Poloniusok, a Rosencrantzok és Guildensternek ügyeskedéseit, a percnyi kegyeket, a zsarnok gonosz praktikáit, a csepürágó színészek alakoskodásait, ugyanakkor a tragikus pátosz fehér izzásában láttatja a nemes szándékokat, a zsarnokság ellen folytatott mégoly esendő küzdelmet is.

Ljubimov Hamlet-rendezése a zsarnokság elleni küzdelemről szól. Viszockij Hamletje nem a cselekvésre gyöngye, sápadt, túlfinomult intellektuel, hanem erős, mokány, harcias fiatalember, aki magányos erejét meghaladó feladatba fog. Helsingőr a rettegés birodalma. Mindenki fél mindenkitől, még a gondolatokat is kihallgatják, így Hamlet nagymonológját is. A „lenni vagy nem lenni” belső kérdésére illetéktelen fülek rögzítik magnetofonszalagjukra a választ. Mindenféle följelentők, besúgók ólálkodnak, Polonius beleszaglászik Hamlet könyvébe, hogy jelenthesse, mit olvas. A szolgálalkú udvaroncoknak nincs arcuk, a király összetéveszti egymással Rosencrantzot és Guildensternét. A daliás, fiatal király, a szép hímállat retteg Hamlettől, akinek helyét bitorolja a trónon, a

királyné fél saját férjétől, a királytól, a vándortársulat lompos, loncsos színészei félnek a hatalomtól, ripacszkodó túljátszással helyeselnék Hamlet hercegnek, hajbókolva tapsolják meg a színészi mesterségről szóló okító szavait, feltehetően egy kukk sem hatolt el értelmükig, dehát a felsőbbségnek mindig igaza van. A zene, a tánc, a pantomim csodálatos virtuóztatású egérfogó jelenetében a király éppen Polonius-szal fecseg, nem is figyel a színészekre, amikor az orvgyilkosság legdrámaibb mozzanatát eljátsszák. Miután másodszorra szinte fülébe töltik tölcserrel a mérget – akár a kertjében alvó királynak –, miről is van szó, fegyveresek hurcolják el a vakmerő komédiást. Ophelia örülete nem a gyengéd szájalom virágkoszorújától illatozik, miként ezt a Hamlet-előadásokon megszoktuk, hanem a törekeny idegrendszer ellenállását összeroppantó üldözési mánia elhatalmasodását jelzi. Ophelia itt nem álmatag líraisággal énekli dalát, szegényke láthatatlan erővel verekszik, láthatatlan karok szorításából igyekszik szabadulni.

S amikor a zsarnok bukásával a láthatatlanul fojtogató karok lehullanak, cselszövésük és árulások elnémulnak, árulók és elárultak egyaránt legyilkolva, meg nem bocsájto békességben fekszenek, a színpad nyomasztó háttéré levegőssé válik, a világegyetemre tárul ki; kozmikus csend és tisztaság ad távlatot az emberi történetnek. Nem jó Fortinbras későn érkezett szabadító hadaival, nincs szájalom és nincs feloldás. A záróakkord keserű, de nem reményvesztett. Mintha József Attila két hexameterét foglalná keretbe a színpadi előadás: „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.”

Ljubimov színháza: ébresztő színház. Kiveri az álmat a szemekből, felpezsdíti az ernyedte gondolatokat, a lankadt fantáziát, s a közönyt, ezt a cinkos barátságot színlelő hamis

szövetségest megfutamodásra készíti. A kakas, „a reggel harsonája” a világosság közeledtét jelző, serény tettekre ösztökélő rikoltásával kicsúfolja az enerváltságot, a művészkedés csipkés hálóköntösében heverészkedő időtlen szépségeszményt, az egzisztenciális biztonság melegébe zárkózó rutint.

Bizonyára vannak, akik Ljubimov elementáris színpadi hatásokra törekvő eszközeit túlságosan is harsánynak találják. S valóban, Ljubimov nem tartozik a finnyás ízlésű művészek közé. A jó értelemben vett teátralitás minden csínjának-bínjának mestere, felhasználja a társművészetek segítségét; a zene, a tánc, a képzőművészet, a pantomim, az árnyjáték, sőt a filmszerkesztés együttműködésre kész szolgálatait is igénybe veszi. A John Reed riportkönyve alapján készített dokumentummontázs az 1917-es forradalom győzelméről, a *Tíz nap, amely megrengette a világot* műfaji megjelölésében „népi látványosság két részben pantomimmal, cirkuszi tréfákkal és tűzijátékkal” alcímet viseli. Az elkötelezettség, a belső izgatottság, az egészséges életerő talán egyik legfontosabb jellemzője Ljubimov színházának, s az ezzel nagyon is rokon humor, ami tudjuk, nem mindig azonos a derűvel.

*

A Taganka Színház vendégszereplése idején hallhattunk olyan elítélő megjegyzéseket, hogy Ljubimov nem tiszteli igazán színészeit, alárendeli őket a színpadi kompozíció hatalmas gépezetének. Értelmezhetjük ezt vádnak, de érthetjük dicséretnek is. S elgondolkozhatunk azon, mi ér többet, mi okoz magasabbrendű, teljesebb művészi örömet a színész számára: a kötelességszerűen szervezett egyéni jutalomjáték,

visszhangtalan szólókoncert az unott, netalán ellenséges együttesben, vagy pedig a kollektív alkotás, a közös munka forró sikerének boldogító érzése.

Aki látta a Taganka Színház előadásait, akinek módjában volt következtetni egy-egy ellesett gesztusból, pillantásból a mester és színésztanítványai kapcsolatára – nem lehet kétsége a választ illetően.

Ljubimov a kortárs színházművészet egyik nagy ébresztője, gondolatok és formák újrateremtője, olyan művész, akinek – Hamlet szavaival élve – „Vérével úgy vegyült ítélete,/ Hogy nem merő síp e sors ujjá közt, / Oly hangot adni, milyent billeget.”

Jurij Ljubimov és Vlagyimir Viszockij a *Hamlet* próbájának szünetében 1971-ben a moszkvai Taganka Színházban